

Petr Žantovský: Jak jsem potkal knihy – 45. díl. Hledání nového řádu

07.10.2018 14:21

Ralf Dahrendorf se narodil v roce 1929 a zemřel v roce 2009 v Německu. To samo o sobě je do velké míry určující pro dobré pochopení jeho myšlenek, které jsou zachyceny mimo jiné i v sérii čtyř přednášek o politice svobody, které tvoří obsah knihy Hledání nového řádu.

Foto: **Hans Štembera**
Popisek: **Petr Žantovský**

Dahrendorf byl válečné dítě. Na jednom místě své knihy popisuje, jak se účastnil rabovacích akcí výrostků v předměstích Berlína, odkud již utekli nacisté, ale ještě tam nebyly usazeny spojenecké armády. Na tom zvláštním území nikoho, kde neplatí žádná pravidla, vše je dovoleno, neexistuje žádná zodpovědnost. Kde je přemíra svobody, ale jen zdánlivé: co je to za svobodu, když nevyžaduje žádné úsilí? To je možná jedna z klíčových otázek, které stály u zrodu knihy Hledání nového řádu.

Dahrendorf prožil velice úspěšný život akademického badatele. Vyučoval sociologii v Hamburku, Tuebingenu a Kostnici. V letech 1974 až 84 byl ředitelem London School of Economics a v letech 1987 až 97 vedoucím St. Anthony College a prorektorem Oxfordské univerzity. Od roku 1993 byl členem Horní sněmovny britského parlamentu. Už tento výčet je jistou zárukou toho, že Dahrendorfovy texty stojí za dobré zamyšlení.

Název knihy totiž na první pohled trochu mate. Ono „hledání nového řádu“, v originále Auf der Suche nach einer neue Ordnung, by mohlo povrchnějšího pozorovatele svést k domněnce, jako by šlo o nějaký nacistický, v nichž se to přece tradičně různými deklamacemi řádu, případně nového řádu jen hemžilo, případně publikaci z kategorie konspiračních analýz, kterými se to pro změnu hemží v našich časech. Dahrendorf tu ale není politikem, nýbrž

sociologem, který se pustil na pole s politikou sousedící. Jeho „nový řád“ tu znamená optimální uspořádání lidské společnosti, tak, aby bylo dosaženo co nejvyšší míry svobody pro co největší počet lidí.

I taková obsahová zkratka ale může být zavádějící. Dahrendorf není naivní utopista, jak by se mohl zdálky zdát. Je to bystrý analytik, který skládá objektivně zjištěná fakta do nově nahlížených a prostě, tedy účinně pojmenovaných souvislostí. Kniha Hledání nového řádu je vlastně jedním rozsáhlým traktátem na téma „politika svobody“. Pod pojmem svoboda si tu ale nepředstavujeme libertariánskou, neodpovědnou volnost, neohlížející se na míru nesvobody těch druhých. Je svobodou ve smyslu odpovědné aktivní volby jednotlivce ve vztahu ke společnosti a jejímu řádu. Dejme slovo autorovi, popisujícímu, z jakých myšlenkových předpokladů jeho kniha vůbec vzešla.

Být šťastným je stav, který klade znepokojivé otázky i bez ohledu na nepostižitelnost privátní zkušenosti. Někdy se vnucuje dojem, že subjektivní pocit blaha je největší, když lidé musí bojovat o svá práva a přání, a obzvláště pak, když malý a někdy i velký pokrok ukazuje, že tento boj může být veden s vyhlídkou na úspěch. Dokonce i demokracie asi byla nejkrásnější ve chvíli, kdy její ještě syrové nástroje mohly být používány k tomu, aby byla zdokonalena a zjemněna, kdy bylo volební právo rozšířeno na všechny občany a občanky a byla posílena kontrola mocných. Když dosáhneme toho, oč se snažíme, nastupuje ochablost, a dokonce jisté zklamání.

Jestliže blahobyt a zámožnost nemají rozměry, aby bylo možné změřit, jak dobře se nám daří, a jestliže je štěstí natolik osobní, že je nelze zvážit, které jiné pojmy nám mohou pomoci dostat se dál? Má odpověď bude ve všech přednáškách znít. Je to svoboda. Svoboda je vůdčí ideou veškerého pokroku lidských věcí, ale je opravdu výstižným, kvantifikovaným měřítkem pro to, jak dobře se nám daří?

Dahrendorf je inspirativní předně v jednom smyslu: neustále se nabourává do vžitých a mechanicky opakovaných dogmat černobílého vidění světa. Jedním z těch dogmat je často slýchané učení o tom, že hmotný blahobyt a lidská svoboda jsou protimluvy a antagonismy, případně se navzájem zcela vylučují. To samozřejmě není pravda. Hmotný dostatek je jedním z předpokladů možnosti svobody. Ovšem jen jedním, nikoli jediným, jak upozorňuje i Dahrendorf.

Svoboda není žádnou měkkou poduškou, na níž by si mohl člověk odpočinout nebo se oddat pasivním požitkům. Je vždycky výzvou k činnosti. Takováto aktivita není ničím, co se rozumí samo sebou. V tomto ohledu byli dokonce oba velcí liberálové, Karel Popper a Friedrich von Hayek, příliš skromní, nemá-li se říci pasivní. Otevřená společnost umožňuje zkoušku a omyl i jejich korekturu. Co se však stane, když se nikdo nepokusí jít novými cestami? Co se stane, když místo aktivní účasti na životě společenství nastoupí apatie? Byli jsme a snad ještě jsme podobnému stavu blízko. V příznivém případě - a už ten je dost zlý - to znamená poklesnutí do svého druhu nedobrovolného autoritarismu. Občané spí a vládcové dělají, co chtějí. V nepříznivém případě se naše nečinnost obrátí proti nám ve formě nového násilí včetně terorismu. Je proto dobře, že události znovu probudily aktivní svobodu.

V takovéto činné svobodě pochopitelně nejde o aktivitu jako vlastní účel. Nejvyšším cílem je otevření životních šancí úspěšných lidí pro všechny ostatní. Svoboda nesmí být žádným privilegiem, a to znamená, že příkazem svobody je, aby se pro více lidí, principiálně pro všechny lidi, vytvořily nároky a nabídky, jichž už využíváme my sami. Je to obtížný úkol. Pro

jeho řešení nepostačuje kupovat si odpustky. Je nutný vhled, fantazie, trpělivost, vytrvalost a především neúnavné pokusy o zvýšení blahobytu. To platí pro ty, kteří žijí v bohatých společnostech na okraji, stejně jako pro velkou většinu v chudých zemích.

Dahrendorfova obsedantní otázka, kolem níž se točí všechny jeho úvahy, a to dokonce i velice konkrétně ukazované na tématech z geopolitického a ekonomického až statistického hájemství, je otázka po ústředním a pro lidské společenství kruciólním smyslu svobody.

Co je cílem politiky svobody? Co největší životní šance pro co největší počet lidí, zní moje odpověď. Životní šance jsou v první řadě šance volby opce. Vyžadují dvojí: nárok podílet se a nabídku činností a statků pro výběr. Lidé musí mít dovoleno volit a možnost volit. Na první pohled to stačí; rozhodně z toho vyplývá dostatek úkolů, pokud jde o rozšiřování občanských práv a zvyšování blahobytu, ale také co se týče pluralismu společnosti. Přesto však, pokud jde o opce samotné, to nestačí.

Šance volby musí mít nějaký smysl. Ten ale mají pouze v tom případě, pokud jsou nesené určitými hodnotovými představami, které nabízejí měřítko. Zde leží velká a hrozivá slabost postmoderního postoje „anything goes“, totiž zásadní libovolnosti všech opcí. Jestliže nejde o to, co volíme - kterou politickou stranu, jaké morální chování, kterou teorii poznání, ale také jaké konzumní statky -, jestliže je tedy všechno stejně platné, pak to všechno je nejen lhostejné, ale způsobuje to obecnou bezradnost a ztrátu orientace. To není sen o absolutní svobodě, Rousseauova Arkádie; pravděpodobnější je v této situaci Hobbesova válka všech proti všem a s ní pozvánka pro uzurpátory, aby se uplatnili coby pořádací síla a zavedli tyranské panství. Anomie je bodem, kde se největší svoboda obrací do největší nesvobody.

S ohledem na životní šance to znamená, že opce samotné nedostačují; musí být doprovázeny ligaturami (jak to nazývám). Ligatury jsou hluboké vazby, jejichž existence dává smysl šancím volby. Jsou takřikajíc pojivem, které drží společnost pohromadě. Je možné je také popisovat jako subjektivně niternou stránku norem, které garantují sociální struktury.

Abstraktní pojmy ale mají velmi konkrétní obsah a význam, a to i u myslitele Dahrendorfova typu. K pojmu ihned přiřadí příklad, na němž demonstruje své teze.

Ligatury (podobně jako opce) nejsou žádoucí ani kritizovatelné samy o sobě. Modernita je sama „vykročením z nezralosti způsobené vlastní vinou“, totiž ze závislosti vytvořených lidmi, které omezuje šance volby. Toto téma je zde třeba alespoň stručně naznačit.

Náboženství není jen - vzhledem k původnímu významu slova - formou sociální ligatury. To není všechno, co se o náboženství dá říci, jen jeden jeho aspekt. Náboženství ovšem poskytuje ligatury svobodné společnosti jen tehdy, jestliže neobsahují nárok na absolutnost, který omezuje a nakonec i ničí opce. Zde leží problém náboženského fundamentalismu ať už katolického, ortodoxně židovského nebo islámského. Ve všech těchto případech spočívá jádro v chybějící - chcete-li sekulární - nezávislosti práva na víře v Boha. Zákaz rozvodu v Irsku, zákaz uzavírání manželství v Izraeli světsky, zavedení šarií v částech Nigérie jsou příklady neliberálních ligatur.

Ve společnostech ohrožených anomii asi nepřekvapuje, že se neorientovaní lidé nadchnou pro absolutní totální ligatury. Na svobodu to působí stejně destruktivně jako ideologicky zdůvodněná tyranie. Hluboké závazky, jež se zde uplatňují, ponechávají široký prostor právům občanů i nabídce možností volby, k nimž tato práva zjednávají přístup. Současně

dávají lidem určitou výzbroj, aby si s touto nabídkou dokázali poradit. Ukončují libovolnost, aniž přitom vedou k nezralosti. Pouze ten, kdo svá rozhodnutí opírá o hlubší, tedy o více než módní vazby, může své možnosti volby využívat v plném smyslu slova.

Tématem, v němž se otázka ligatur stává v moderních společnostech akutní, je téma práva a řádu. Anomie, libovolnost veškerého konání, vede ke světu ve kterém se každý člověk pro druhého stává vlkem (abychom to ještě jednou formulovali Hobbesovými slovy). Nic není charakterističtější pro rozklad struktur než trvalý pocit ohrožení. Snad se to na mnoha místech přehání; v Evropě zůstává mnohé stejně jako dříve po celý život nedotčeno růstem zločinnosti. Přesto však se zde strach ze ztráty norem stal součástí životního pocitu a je spojen s bezradností vzhledem k možnostem nápravy.

V této situaci je pak přirozené, že se mnoho lidí nechá ovlivnit drsnými recepty; více policie v ulicích, přísnější rozsudky u soudů, tvrdší jednání s odsouzenými. Nelze také popřít, že určitá měřítko postmoderního chování, totiž ochota nepronásledovat relativně nepatrná porušení zákona, pronikla hluboko do veřejných institucí. Starosta Giuliani v New Yorku ukázal, jak je působivé, jestliže se přímo a rychle pronásleduje dětská kriminalita. Ale přesně vzato i voliči stran, které na zítřek slibují právo a řád, vědí, že věc není tak jednoduchá. Ligatury, které zakládají vnitřní řád společností, se nedají nahradit větším počtem policistů ani odsouzených. Pokud se většina dívá stranou, ba dokonce zmizí, když se vedle nich stává zločin, hrozí anomie. A za ní číhá diktatura.

Dahrendorf sleduje postupující globalizaci jako proces oslabující veškerá tradiční schémata, na nichž stála společnost. Není to jen ono katolické „pracuj a modli se“, ale i to. Práce jako fenomén vytvářející a definující lidské společenství, se vytrácí. Vytrácí se totiž (i díky technologiím, a nadto oponentovaným postmodernistickými fantasiemi různých katedrových přemýšlivců) její podstata – i potřeba. Vznikají zástupy nezaměstnaných nejen ve smyslu zaměstnaneckém, ale ve smyslu „nemajících, co dělat“. Odtud mimo jiné povstává i Dahrendorfem neopomíjený a už v době napsání této knihy (2003) aktuální vzrůstající fanatismus mladých mužů exotického původu spatřujících svoji perspektivu v nábožensky zdůvodněném sebeodstřelu například na rockovém koncertě či v autobuse plném dětí.

Možná, že zrušení společnosti práce bylo jen přechodnou nadějí. Stále znova je třeba připomínat, že v dějinách neexistuje žádný nutný pokrok. Může tomu být ale také tak, že vznikly nové možnosti pro lidské vytváření života, které přinejmenším dovolují, aby se uváděly příklady reálně vzniklé svobody. V této souvislosti si cením pojmu činnost. Svoboda je živá jako činnost, totiž jako autonomní, sebeurčující jednání. Avšak takováto činnost nepočíná ve volném čase nebo vůbec mimo sféru práce, nýbrž v práci samé. To, co nazýváme prací, tedy práce námezdní, je částí kontinuálního procesu, k němuž patří jak zkušenosti získávané při vzdělávání a ze spojení s druhými, a to za všemožnými účely, tak i koníčky a činnosti ve volném čase (přičemž oba tyto termíny pocházejí z doby, v níž se už jednota životní činnosti ztratila.)

Život jako činnost - to není žádný prázdný ideál. Určitým způsobem jde o znovuzískání dřívějších životních forem na enormně vystupňované úrovni blahobytu, a to bez minulých často brutálních závislostí. Mohlo by ostatně tomu být tak, že ženy shledají snadnějším než muži konstruovat svůj život jako jednu činnost v rozmanitých dimenzích. Přesto existují příklady mladých mužů, kteří svobodně spojují přípravu na povolání se sportem, s dechovou hudbou, přátelstvím, a dokonce i trochu s politikou. Konec společnosti práce tedy není

koncem práce, a už vůbec ne koncem činnosti; že se ale stává počátkem společnosti svobodných činností, to není samo sebou, nýbrž vyžaduje naše trvalé úsilí.

Dahrendorfovo Hledání nového řádu se zaobírá vskutku rozmanitou materií. Až nečekaně kritický až jasnozřivý je – v rámci debat o globalizaci – k realitě a perspektivám Evropské unie. Doslova říká:

Globalizace vždy současně znamená mizení demokracie. Neexistuje žádný postup pro střídání těch, kdo rozhodují. Neexistují žádné předvídatelné kontrolní mechanismy, žádné „checks and balances“ Neexistuje žádná systematická metoda, jak přihlížet k zájmům a mínění těch, jichž se rozhodování týká, nemluvě o obyvatelstvu světa. A také – abychom ihned dodali – neexistují ani počátky nějaké globální demokracie.

Znamená to, že nám nezbývá nic jiného než konstatovat konec demokracie a s tímto zjištěním žít? To by asi bylo příliš málo. Spíše to znamená, že musíme provádět řadu druhých nejlepších aplikací demokratických principů, aniž se spokojíme s výsledkem.

Jak tomu rozumět? Jednu z odpovědí najdeme v následujících řádcích. K nim už totiž opravdu není mnoho, co dodat:

Navzdory Evropě a podvojně tendenci glocalizace (Dahrendorfův slovní a pojmový hybrid globálního a lokálního se v mezičase uhnízdil i v pracích jiných autorů, z našich třeba u B. Kurase, pozn. pž.) zůstávají páteří ústavy svobody národní stát a parlamentní demokracie klasického stříhu. O konci národního státu se často hovoří příliš lehkomyšlně. Ve skutečnosti jsou nadále pro životní šance jednotlivců rozhodující politiky národních států. To platí pro celou oblast sociální politiky; platí to také pro vzdělávací politiku a pro kulturní politiku vůbec; dokonce i v rámci hospodářské politiky mají národní státy značný prostor pro manévrování. Tím svou důležitou úlohu získávají národní parlamenty. V nich se musí síla demokracie i v budoucnosti uchovávat. Zvolené diktatuře funkcionářů se tedy musí bránit právě na národní úrovni. (Psáno před přijetím Lisabonské smlouvy. Dnes by asi Dahrendorf pozbyl v tomto směru velký díl svého optimismu, pozn. pž.)

Ještě jednou je třeba hovořit o dvou sloupech liberálního řádu. Panství práva je druhou polovinou ústavy svobody. Také ona je vystavena mnohému ohrožení. Může se stát panstvím funkcionářů nebo přinejmenším panstvím soudců. V nedávné době poukazovali z dobrých důvodů mnozí autoři na to, že bez důvěry je i nejlepší právní systém k ničemu; ale právě svět bez opor není nic, co by důvěru posilovalo. Jestliže se zde tedy tolik zdůrazňuje panství práva, není to ničím více než poukazem, pouhým nasměrováním.

Už několikrát jsem v těchto přednáškách hovořil o činné svobodě. Není to žádná samozřejmost. Zejména to platí o veřejném prostoru. Demokracie bez demokratů rozkládá sebe samu. Hledat to co je nové a pokoušet se objevovat špatné a odstraňovat je, to jsou občanské povinnosti, které zanedbáváme jen za cenu svobody. Toto není žádná obhajoba politizace veškerého života. Občanská společnost je politická jen ve velmi širokém smyslu slova, anebo formulováno jinak, politické působení je jen malou částí jejích aktivit. Je to však obhajoba činorodosti. Druhou stranou autoritářství je společnost „couch potatoes“, televizních diváků, kteří svůj život tráví pojídáním smažených brambůrků na pohovce a kteří před sebou nechávají na obrazovce defilovat svět, na němž už nemají žádnou účast a na němž se už brzy ani nebudou moci podílet.

Vskutku nelze popřít, že stanovení cílů ani metody evropského sjednocování nemají moc společného s demokracií. Zabránit válkám v Evropě, všeobecně prosadit svobodu obchodu, spolurozhodovat v koncertu mocností - to mohou být chvályhodné cíle, ale demokracie se v nich nevyskytuje. Rozhodovací struktura, v níž má navrhovací monopol jmenovaná komise a kdy rozhoduje Rada ministrů (často zastupovaných vyslanci a jinými úředníky), - to je na hony vzdáleno od oněch demokratických zásad, které členové hlásají jiným, mezi jiným také kandidátům na členství. Vnucuje se hořký vtíp: kdyby Evropská unie žádala o členství v Evropské unii, musela by být odmítnuta kvůli chybějícímu demokratickému uspořádání.

Zatím existuje cosi jako Evropský parlament. Svůj život započal jako „shromáždění“ poslanců národních parlamentů, kteří se setkávali jen příležitostně a neměli více vlivu než třeba parlamentní shromáždění NATO. Mezi tím vznikl v Evropské unii parlament přímo volených poslanců „na plný úvazek“, kteří mají ve většině oblastí evropského zákonodárství jisté spolurozhodovací právo. To je ale také všechno. Parlament nesmí rozhodovat ani o svém sídle, ani o daních, ani o rozpočtu, a komise (která ostatně není žádnou vládou) ho může eventuálně en bloc odvolat, načež vlády mají právo jej jmenovat znovu.

Evropský parlament si své jméno nezaslouží. Jeho funkce jsou mimořádně omezeny a propůjčeny vládami. Především však lze stěžít pominout pochyby o jeho demokratickém oprávnění. Není náhodné, že přinejmenším padesát poslanců se v parlamentu ještě nikdy neobjevilo, a mnozí jiní jen zřídka, ani není náhoda, že v mnoha členských zemích odevzdalo ve volbách do Evropského parlamentu své hlasy méně než padesát procent, v některých jen dvacet pět procent voličů. Dodnes neexistuje žádný státní národ, a bez něj demokracie ztrácí své základy. Demokratické instituce si bez toho, čemu se říká „demos“, nezaslouží své jméno, a Evropa nemá „žádný evropský národ, žádnou evropskou řeč, žádné evropské veřejné mínění, žádná pro všechny závazná měřítká státní příslušnosti“, jak říká Larry Siedentop. A poněvadž se všichni domnívají, že to všechno snad realitou „ještě není“, ale že k tomu dojde záhy třeba na základě návrhu Konventu Evropské unie připravujícího „ústavní smlouvu“, pak lze připojit následující Siedentopův postřeh: „Je paradoxní, že přes novou rétoriku evropanství, nebyla Evropa nikdy tak silně roztržena do národních kultur jako je tomu dnes.“

Slovo závěrem: dnešek ukazuje, že všechna nejhorší proroctví se naplnila. Dahrendorfův budoucí čas se žel změnil v náš přítomný, jen ještě hůře, než to sám Dahrendorf předvídal.

(Ralf Dahrendorf – Hledání nového řádu. Překlad Miloš Havelka. Praha: Paseka 2007. ISBN 978-80-7185-719-8)

<https://www.parlamentnilisty.cz/arena/nazory-a-petice/Petr-Zantovsky-Jak-jsem-potkal-knihy-45-dil-Hledani-noveho-radu-554448>